

Надія Єсипенко  
(Чернівці)

## ЗВ'ЯЗОК КУЛЬТУРИ, КОНЦЕПТОСИСТЕМИ І ПРЕЦЕДЕНТНОГО ТЕКСТУ

*Розглядається взаємозалежність культури, концептосистеми і прецедентного тексту. Розкриваються питання концептосистеми як відображення буття людини – представника етносу; ролі прецедентного тексту як мовної реалізації ментальних структур, процесів, концептів; впливу прийнятих культурних вимог до мовного оформлення змісту тексту.*

**Ключові слова:** культура, концептосистема, концепт, прецедентний текст, мовна картина світу, концептуальний стиль.

*Рассматривается взаимозависимость культуры, концептосистемы и прецедентного текста. Раскрываются вопросы концептосистемы как отображения существования человека – представителя этноса; роли прецедентного текста как языковой реализации ментальных структур, процессов, концептов; влияния принятых культурных норм к языковому оформлению содержания текста.*

**Ключевые слова:** культура, концептосистема, концепт, прецедентный текст, языковая картина мира, концептуальный стиль.

*The interdependence of culture, conceptual system and precedent texts has been studied. The attention is focused on the conceptual system as the person's existence reflection, on the role of a precedent text as a verbal realization of mental structures, processes, concepts, on the influence of culturally accepted demands for the verbal embodiment of the text content.*

**Key words:** culture, conceptual system, concept, precedent text, language world view, conceptual style.

Проблема вивчення культури, концептосистеми та художнього прецедентного тексту завжди становили широке поле для культурологічних, лінгвістичних, когнітивних та концептуальних досліджень, тому питання вивчення їх взаємозалежності і взаємовпливу надалі залишається **актуальним**.

**Мета** статті полягає в розкритті передумов взаємозалежності культури, концептосистеми і тексту; в обґрунтуванні провідної ролі етнокультурної свідомості письменника як носія культури у формуванні досліджуваних явищ. Мета статті зумовлює наступні **завдання**: визначити особливості мовної, художньої та індивідуально-авторської картин світу; охарактеризувати лінгвокогнітивний стиль; вказати на зв'язок культури і прецедентного художнього тексту.

Проблема вивчення концептосистеми, яка відображає специфіку буття людини як представника етносу, взаємодію людини і світу, тісно переплітається з проблемою мовної картини світу

(далі МКС). МКС експлікує компоненти концептуальної картини світу, постає єдиним способом доступу до національної концептуальної системи [10, с. 48].

Кожна мова, як пише Ю. Д. Апресян, відображає певний спосіб концептуалізації (сприйняття і організації) світу, причому значення, які виражаються в мові, формують єдину систему поглядів, що репрезентують певну „колективну філософію”, яка нав’язується всім носіям даної мови як обов’язкова [3, с.42]. В. А. Маслоу визначає МКС як сукупність знань про світ, втілену в лексиці, фразеології, граматиці [9, с. 49]. Таким чином, МКС позначає „світ у формі мови”, а картина світу (образ світу) розуміється як відображення в психіці людини предметної оточуючої дійсності, що опосередкована предметними значеннями і відповідними когнітивними схемами і піддається свідомій рефлексії.

М. Ф. Алефіренко веде мову про синергетику мови, культури і свідомості. Головним механізмом у цьому синергетичному континуумі є мовна модель світу, бо саме в ній відображається багатопланова дійсність: а) історично складений у даному етномовному суспільстві образ світу; б) зафіксоване в граматиці канонічне зведення нормативних суб’єктивно-об’єктивних відношень між конститuantами етномовного простору; в) випрацюваний віками лінгвосемантичний механізм концептуалізації світобачення. Унаслідок цього кожна етномовна свідомість відображає саме ту, а не іншу картину світу, спосіб її сприйняття і кодування – семантичний простір відповідної мови, що співвідноситься з етномовною особистістю або є єдиною і цілісною системою поглядів [2, с. 103–104].

МКС – явище складне й багатогранне. Науковці єдині в думці, що МКС поділяється на субкатегорії. З-поміж інших субкатегорій художня картина світу (далі ХКС) стала предметом суперечки і в лінгвокультурології, і в лінгвістиці. На жаль, чіткого термінологічного визначення ХКС немає; її зміст залишається розмитим і завуальованим. На думку М. Ф. Алефіренко, щоб отримати статус термінологічного значення, в її змісті мають відобразитися принаймні три моменти: а) когнітивна складова; б) інтерпретаційний характер; в) семіотична природа [1, с. 294]. Когнітивна сутність ХКС полягає в тому, що вона є авторською передачею колективного відображення світу в етнокультурній свідомості тої чи іншої мовної спільноти. Таке відображення дійсності є результатом процесу раціонального і чуттєвого пізнання, що, власне, і визначає творчий,

перевтілюючий та інтерпретуючий характер ХКС. Переживання другого аспекту пізнання зумовлює семіотичну природу засобів репрезентації ХКС. Саме цим ХКС відрізняється від МКС, у змісті якої раціональне й чуттєве здійснюється на паритетних засадах. МКС визначається як мовні образи реальних предметів і відношень, периферійні ділянки вербальних репрезентацій, що стають джерелом додаткової інформації про навколишню дійсність. ХКС – індивідуально-авторська інтерпретація смислового змісту МКС. Інтерпретаційний потенціал ХКС зумовлюється тим, що, на відміну від логіко-предметного змісту МКС, експресивно-образний і емотивно-оцінний зміст ХКС генетично пов'язаний з образними уявленнями. Перша вербалізується номінативною, похідною і професійною лексикою, термінами, а друга – переважно знаками вторинної і непрямой похідної номінації (метафорами, фразеологізмами, пареміями). Перші є елементами об'єктивно утвореної колективної свідомості, другі – елементами художньої свідомості, що відфільтровані в ідіотнічному десигнаті художнього знака.

ХКС співвідноситься з поняттям індивідуально-авторської картини світу (далі ІАКС). Оригінальність ІАКС залежить від того, які знання автора (енциклопедичні, набуті в результаті досвіду, емоційних переживань) лягли в основу вираження концептів та якими мовними засобами автор послуговується для їх відтворення.

ХКС як суб'єктивний образ об'єктивного світу зароджується й існує в глибинних пластах психіки письменника. Кожна ІАКС завжди репрезентує національно-культурне бачення, смислове конструювання світу відповідно до побудови художнього тексту. ІАКС ґрунтується на енциклопедичних й особистісних знаннях автора про світ, відтворює модель світу у свідомості письменника і показує співвідношення концептуальної та мовної картини світу. Найбільш промовистими в ІАКС особистісні смисли автора, які, на думку М. Ф. Алефіренко, а) відповідають етнокультурним еталонам, б) формуються на спільній / єдиній для всієї спільноти когнітивній базі, в) підпорядковуються диктату етномовної свідомості, системі значень і законам дискурсивної стратегії [1, с. 256].

Формування ІАКС залежить від мовної свідомості автора. Для письменника як для мовної особистості характерні й мовна свідомість, і етнокультурна свідомість, що мають великий вплив на формування когнітивних структур у свідомості автора. Зазначимо, що свідомість – одне із центральних понять філософії, пси-

хології і психосемантики, яке широко вивчається у наш час (Ф. Е. Василюк, Дж.Серль, П. В. Чесноков, Ю. С. Степанов, Б. А. Серебренніков, Л. С. Виготський, І. Я. Чернухіна). Під мовною свідомістю розуміють сукупність значень мовних категорій, що відображають типові комунікативно-прагматичні ситуації спілкування, і знання алгоритму використання механізму взаємодії мовних підсистем, необхідні для реалізації комунікативної інтенції в даному мовленнєво-мисленнєвому акті. Етнокультурна свідомість – це результат відображення і сприйняття образу світу відповідно до особливої сітки ціннісно-сміслових координат, що є змістовими контурами тієї чи іншої національної культури. За своєю природою етнокультурна свідомість пов'язана з мовною свідомістю, бо специфіку кожної етнокультури визначає структурована сукупність основних духовних цінностей, традицій і звичаїв, закодованих в усно-поетичних чи писемних творах [1, с. 303–304]. Іншими словами, одні й ті ж об'єкти сприймаються й кодуються етнокультурною і мовною свідомістю відповідно до наявних у даній етнокультурній спільноті уявлень про даний клас предметів.

Свідомість мовної особистості автора, репрезентуючи суб'єктивний образ світу, реалізується в семантиці мовного знака в художньому творі. Л. С. Виготський зазначає, що „свідомість відображає себе в слові, як сонце в малій краплі води. Слово відноситься до свідомості, як малий світ до великого, як жива клітина до організму, як атом до космосу. Воно і є малим світом свідомості. Осмислене слово і є мікрокосмосом людської свідомості” [4, с. 361]. Тому стає зрозуміло, чому розгляд проблеми свідомості мовної особистості недоцільний без аналізу однієї з її головних складових – слова. Підтвердження цього судження знаходимо в А. А. Леонтьєва, який вважає, що „значення існує для суб'єкта в подвійному вигляді: з одного боку, це об'єкт свідомості, з іншого – спосіб і механізм усвідомлення... Вони (значення) входять у систему особистості й діяльності конкретних суб'єктів і є частиною індивідуальної свідомості” [8, с. 8–9]. Отже, в ІАКС мовна свідомість письменника, його етнокультурна свідомість та авторське художнє мовлення йдуть пліч-о-пліч.

З позиції антропоцентричного підходу, мова існує в структурі мовної особистості письменника як його мовний хист. У зв'язку з цим вводиться поняття лінгвориторичної компетенції мовної особистості, яка виражає ступінь адекватності і повноти індивідуальної картини світу, фіксує рівень оволодіння багатством рідної чи

іноземної мови. Лінгвориторична компетенція є засобом реалізації дискурсивно-текстоутворюючого процесу і певною мірою постає „квінтесенцією” мовної особистості.

Лінгвориторична компетенція втілюється в концептуальному стилі автора. Дослідження в галузі лінгвостилістики, що проведені Е. Г. Різель й І. Р. Гальперінім, заклали основу для розгляду проблематики мовного стилю в когнітивному плані, а саме в напрямі двох основних проблем: 1) репрезентація знання у мовних формах; 2) концептуальної організації знань у процесах розуміння і породження мовних повідомлень. Під когнітивним стилем розуміють „притаманні людині індивідуально-своєрідні способи переробки інформації про своє оточення”, „характерні для даної особистості пізнавальні переваги, що проявляються в переважаючому використанні способів переробки інформації – тих способів, що найбільшою мірою відповідають психологічним можливостям і нахилам даної людини” [7, с. 7]. Когнітивні стилі є високоорганізованими ознаками, бо вони визначають спосіб, яким в індивідуальній поведінці зв’язуються пізнавальні здібності й емоційні якості особистості. Розгляд лінгвокогнітивного стилю пов’язаний з двома поняттями: 1) поняттям внутрішнього ментального лексикону людини як найважливішого механізму когнітивної переробки інформації; 2) поняттям видів знання, що репрезентовані в ментальному лексиконі. Внутрішній ментальний лексикон, тлумачить О. С. Кубрякова, – не лише „склад” одиниць, що організований так, щоб пояснити пошук і знаходження необхідної інформації, але й як система, в якій до кожної одиниці „записана” інструкція її використання. Розвинута О. С. Кубряковою концепція внутрішнього лексикону й пам’яті будується не лише на визнанні центральною їх одиницею слова, але й на „визнанні особливої ролі в характеристиках слова його номінативного потенціалу, його ономасіологічної і семантичної структури: здатності слова репрезентувати й замінювати у свідомості людини певний осмислений фрагмент дійсності, вказувати на нього, посилатись на нього, викликати в мозку всі пов’язані з ним знання – як мовні, так і немовні – і врешті оперувати цим фрагментом дійсності в процесах мисленнєвої і мовленнєвомисленнєвої діяльності” [7, с. 68].

Отже, лексеми, що номінують концепти у ІАКС, є не просто елементами лексикону автора, вони – засіб доступу до інформаційної бази, в якій зберігаються продукти переробки перцептивного, когні-

тивного й афективного досвіду письменника, завдяки чому висвітлюються пов'язані з концептами фрагменти об'ємної картини світу. Образ світу в кожного автора індивідуальний, і специфіка концептуальної інформації, яку він співвідносить із кожним конкретним лінгвокультурним концептом, визначається особливостями життєвого досвіду письменника й особливостями ситуацій, в яких лексема-ім'я концепту з'являлося раніше і в даному художньому тексті зараз.

У когнітивних науках роль тексту визначається як мовна реалізація ментальних структур, процесів, концептів, і тому текст – це засіб для репрезентації і архівування знання, свого роду „одяг для думок” чи „посередник в представленні думки”. В. Є. Чернявська підтримує німецького лінгвіста Г. Антоса, який вважає, що текст – це центральний засіб породження знання, як індивідуально-особистісного, так і соціального, як у культурно-історичному, так і в конкретному повсякденному вимірі [13, с. 34]. В. Є. Чернявська вважає, що людське знання – це знання текстуальне, тобто репрезентоване в текстах, зафіксоване в текстах і головне – породжене текстами.

Кожен літературний твір втілює індивідуально-авторський спосіб сприйняття і організації світу, тобто особистий варіант концептуалізації світу. Виражені в літературно-художній формі знання автора про світ є системою уявлень, знань. У цій системі поряд з універсальними, загальнолюдськими знаннями існують унікальні, самобутні уявлення автора. Таким чином, концептуалізація світу в художньому тексті, з одного боку, відображає універсальні закони світовлаштування, а з іншої – індивідуальні, навіть унікальні ідеї.

Смислопороджуюча енергія тексту підживлюється різними енергопотокami: сенсорно-перцептивною образністю, знаково-символьною інтерпретацією первинних образів, дією перевтіленої форми в тексті і, врешті-решт, впливом екстралінгвістичного середовища. У своїй єдності зазначені енергопотоки утворюють асоціативно-дериваційну сутність тексту, завдяки якій використані в ньому мовні знаки стають його образними одиницями, що здатні не тільки нести Раціональну інформацію, а й виражати широкий спектр людських емоцій, репрезентуючи розуміння й переживання автором довколишнього світу.

Ще одним важливим аспектом художнього тексту є його зв'язок з культурою. Одні науковці стверджують, що текст „існує” в культурі. Саме колективне знання задає ті орієнтири, відповідно до яких продуцент (автор) тексту створює таку структуру останнього, яка відповідає прийнятим культурним вимогам до мовного оформ-

лення змісту тексту. Інші ототожнюють текст і культуру, зазначаючи, що культура в цілому може розглядатися як текст. Проте дуже важливо підкреслити, що це складно організований текст, який розпадається на ієрархію текстів у тексті. Низка дослідників розглядають художній текст як складову культури, зазначаючи, що художньо-літературні тексти різних історичних періодів і жанрів, які є взірцями напрямів у мистецтві або належать перу відомих письменників, відносяться до базових пластів культури.

Оскільки концептосфера, культура і текст взаємозалежні, виражаються за допомогою одні одних, то вивчати лінгвокультурні концепти через їх об'єктивацію в художньому прецедентному тексті видається цілком слушним.

Слідом за Ю. М. Карауловим, який одним із перших увів цей термін до лінгвістичного обігу, під прецедентними розуміємо тексти, які „значущі для мовної особистості в пізнавальному й емоційному відношеннях, добре відомі в оточенні даної мовної особистості, включаючи не лише сучасників, а й попередників, і повторюються у вигляді інтекстів” [5, с. 105]. Г. Г. Слишкін, ведучи мову про прецедентні тексти, робить акцент на їх значенні для певної культури: „під прецедентним текстом розуміється будь-яка охарактеризована цілісністю і зв'язаністю послідовність знакових одиниць, що володіє ціннісною значущістю для певної культурної групи” [11, с. 26].

До прецедентних текстів належать твори художньої літератури, тексти пісень, реклами, анекдотів, політичні публіцистичні тексти та ін. В. Красних дослідила шлях тексту до набуття ним статусу прецедентного. На думку дослідниці, існує кілька варіантів когнітивного опрацювання, в основі якого лежить алгоритм сприйняття. Перший шлях: текст стає добре відомим всім представникам національно-лінгво-культурної спільноти або, як мінімум, її більшості. У цьому випадку прецедентний текст наближається до культурно значущих знань, але відрізняється від них наявністю конотацій і зв'язком з інтенсивною емоційністю. Другий шлях: широко відомий текст максимально відповідає існуючим у суспільстві уявленням про твори такого типу, повністю демонструє переваги і виправдовує очікування даної спільноти. Йому приписують статус еталону і він займає своє місце в низці прецедентних феноменів. Третій шлях: прецедентність набувається, якщо першоджерело прецедентного тексту мало місце в об'єктивній дійсності. Інакше кажучи, який-небудь реальний факт (подія чи предмет) стає відомим, і про нього скла-

дається певне уявлення. Якщо це уявлення стає інваріантним на національному рівні, то сам факт набуває статусу прецедентної ситуації. Незалежно від прецедентності самого факту, він може стати об'єктом авторської уваги і предметом опису у творі. Далі утворений твір, що присвячений даному факту, набуває інваріантного сприйняття і стає прецедентним [6, с. 190].

Коли текст стає прецедентним, він починає належати мовній культурі етносу, з одного боку, та входить у прагматикон особистості і його використання пов'язане вже з лінгвокогнітивним рівнем, тобто системою знань про світ і образ світу, що реалізуються в даній етнокультурні, з іншого боку.

Вважаємо, що при розгляді прецедентного тексту відбувається мимовільний вихід на лінгвокогнітивний рівень, адже після того, як автор підібрав когнітивні структури, на них накладаються структури зі сфери мовної свідомості, що отримали назву вербальної сітки (термін М. Ф. Алефіренко). Вербальна сітка теж вибіркова: структурні зв'язки між елементами досить гнучкі. Вербальна сітка певної мірою залежить від взаємодії двох структур: когнітивної і дискурсивної. Перша, підживлюючись фантомами замислу, намагається подолати супротив вербального матеріалу (бо когнітивні елементи значно ширші за значення слова), а вербальна сітка, обтяжена денотативними зв'язками, прагне розмістити когнітивні смисли в прокрустове ложе відомих мови моделей і схем. На думку психолінгвістів, у художньому тексті кожне слово розкриває багаті можливості у своїх потенційних багатовимірних зв'язках. Ці зв'язки можуть мати характер дискурсивних, когнітивних, понятійних, ситуативних і навіть асоціативних.

Отже, на зв'язки між словами у прецедентних текстах впливають культурно специфічні глибинні структури, що визначають зміст концептів, які утворюють концептосистему етносу. Проте в культурній реальності постійно відбуваються зміни, що веде до трансформації концептуальних структур як реакції на нові соціокультурні чинники, тому аналіз прецедентних для культури текстів, що були створені в різні періоди розвитку тієї чи іншої культури, відтворює світоглядні постулати авторів як представників етноспільнот та носіїв культури, а також виявляє зміни в культурній ідентифікації концептів у різних епохах.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у порівняльному аналізі втілення культурних концептів у прецедентних текстах різних етнічних спільнот.



## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. "Живое" слово : Проблемы функциональной лексикологии : монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта; Наука, 2009. – 344 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта; Наука, 2010. – 288 с.
3. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собр. соч. : В 6 т. – М. : Государственное соц.-экономическое изд-ство, 1982. – Т. 2 – 362 с.
5. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языка личности / Ю. Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы : доклады советской делегации на VI конгрессе МА ПРЯЛ. – М. : Русские языки, 1986. – С. 105–126.
6. Красных В. В. "Свой" среди "своих" : миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
8. Леонтьев А. А. Формы существования значения / А. А. Леонтьев // Психолингвистические проблемы семантики. – М. : Наука, 1983. – С. 5–20.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр „Академия”, 2001. – 208 с.
10. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА ; Наука, 2011. – 176 с.
11. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 139 с.
12. Холодная М. А. Когнитивные стили : О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2004. – 384 с.
13. Чернявская Е. В. Лингвистика текста : поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : учеб. пособие / Е. В. Чернявская. – М. : ЛИБРИКОМ, 2008. – 248 с.

**Надія Садовник-Чучвага, Міхаель Шау  
(Чернівці, Бремен)**

## **КВАНТИТАТИВНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ РОДОВИРАЖЕННЯ У СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКИХ МІФОПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ**

*Досліджуються особливості засобів родовираження та родорозрізнення у сучасних англійських міфопоетичних текстах за допомогою квантитативних методів.*

**Ключові слова:** *категорія роду, картина світу, концептуальний сегмент, міфопоетичний текст, критерій хі-квадрат.*

*Исследуются особенности родовыразительных и родоразличительных средств в современных английских мифопоэтических текстах при помощи квантитативных методов.*

**Ключевые слова:** *категория рода, картина мира, концептуальный сегмент, мифопоэтический текст, критерий хи-квадрат.*